

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

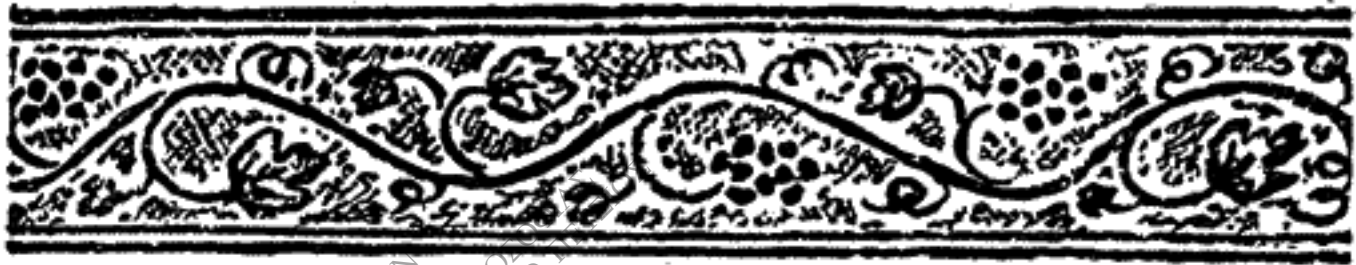
ΤΌΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1947

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ,"
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Γ. Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΠΛΑΤΩΝ Ο ΕΙΔΩΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΔΙΚΑΣΜΕΝΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

Ο ΑΙΣΧΥΛΟΣ ΩΣΠΕΡ ΜΕΘΥΩΝ...
ΕΠΟΙΕΙ ΤΑ ΔΕΟΝΤΑ ΑΛΛ' ΟΥΚ ΕΙΔΩΣ ΓΕ

1. Είτε είναι αόθεντική είτε όχι, η φράση αυτή που αποδίδεται στο Σοφοκλή πρέπει να θεωρηθεί σαν μία όριακή στιγμή του κλασσικού πολιτισμού. 'Ο Αισχύλος... σαν μεθυσμένος... έκανε δ,τι έπρεπε μόνο που δεν ήταν συνειδητός... 'Αναμφισβήτητα, για το Σοφοκλή το «ποιείν τὰ δέοντα» είναι αυτό που στέκεται ψηλότερα από κάθε τί. 'Η Μεγάλη Τέχνη, μπορεί μόνη της να δικαιώσει τον έαυτό της. Μέσα όμως απ' αυτό το «άλλ' ούκ είδώς γε» μπορούμε να δούμε το θαμποχάραμα μιας εποχής, που στο βασιλέμα της θ' άκούση στους κήπους του 'Ακαδήμου τον Πλάτωνα να καταδικάζει στο όνομα της Συνείδησης την ποίηση και την πολιτική και ότιδήποτε δεν πηγάζει άμεσα από τή Συνείδηση και τὸ δργανό της, τή Φιλοσοφία. "Αν τὸ Θέατρο του Αισχύλου μάς υποβάλλει πρώτα απ' όλα τήν πανίσχυρη ιδέα της Πρωταρχικής 'Ενότητας του 'Ανθρώπου και του Κόσμου, τὸ «άλλά», που εισάγει ὁ Σοφοκλής, μάς δείχνει μία λανθάνουσα διάσπαση αὐτῆς τῆς ενότητας και τήν εμφάνιση, κάτω από τή δειλή μορφή μιας άπλης αντίρρησης, ενός νέου στοιχείου, κριτικού και άπαιτητικού, ενός στοιχείου αποκλειστικά ανθρώπινου : τῆς Συνείδησης.

«Είδώς», «επαίων», «γιγνώσκων». "Όλη ἡ 'Αθήνα του Περικλή είναι γεμάτη από τίς λέξεις αυτές. Για τὸν Αισχύλο ὁ Ξέρξης νικήθηκε στη Σαλαμίνα, γιατί ἡ άμετρη «πλεονεξία» του έπρεπε να τιμωρηθῆ από τή Θεϊκή Δικαιοσύνη, όταν όμως ὁ Περικλής μιλούσε για τὸ Μεγαλειό της 'Ηγεμονίας και ὁ νοῦς του πήγαινε στους άντρες εκείνους που «τὴν πᾶσα γῆ και θάλασσα» τήν ανάγκασαν ν' ανοίξει δρόμο στην τόλμη τους, δεν σκεφτόταν για τή Δίκη, που τιμωρεῖ τήν ὕβρη του Ξέρξη, αλλά γεμάτος ανθρώπινη-προμηθεϊκή περηφάνεια έλεγε : «τολμῶντες και γιγνώσκοντες άνδρες αὐτὰ έκτήσαντο». Πραγματικά, αν ἡ εποχή των Μαραθωνομάχων χαρακτηρίζεται από τή εὐσεβῆ παθητικότητα του Λαού, τή συντηρητικότητα του 'Αρείου Πάγου (του κυρίου Κυβερνητικού ὄργανου ὡς τὸ 462) και τὸ

ριζοσπαστικό έμπειρισμό ενός Θεμιστοκλή, ἡ εποχή που ανοίγει επίσημα και τελετουργικά με τήν κατάργηση του 'Αρείου Πάγου από τὸν 'Εφιάλτη (462) και τήν ολοκληρωτική έπιβολή τῆς Δημοκρατίας, κυριαρχείται από ένα νέο, καθαρά ούμανιστικό και δημοκρατικό στοιχείο, τήν ελεύθερη Συνείδηση. Στα χρόνια αὐτά για πρώτη φορά στην Ιστορία τῆς ανθρωπότητας, ένας λαός θεμελιώνει τήν κοινωνική του ζωή πάνω στη Δημοκρατία, πάνω δηλ. στο μόνο ανθρώπινο ὄρισμό του ανθρώπου. 'Από τώρα και στο εξῆς ἡ ὀργανωμένη Δύναμη τῆς εξουσίας δεν ανήκει ούτε στην αὐθαίρετη θέληση ενός ατόμου τύπου Θεμιστοκλή. 'Η αρχή πάνω στην ὁποία θεμελιώνεται ἡ Πολιτεία δεν είναι ἡ τυφλή Σπαρτιατική πειθαρχία, ούτε ἡ θρησκευτική πίστη, ούτε και ἡ άπάνθρωπη διάκριση τῆς καταγωγῆς ἢ του πλούτου, αλλά είναι ἡ Συνείδηση, ὁ Ξυνός Νοῦς, ἡ από τὸν ὄρισμό της κοινή σέ όλους τούς ανθρώπους Νόηση. Είναι ἡ εποχή που για πρώτη φορά μία κοινωνία βλέπει τὸν έαυτό της με «άνθρώπινο», «ιστορικό» μάτι, και παύει να τὸν βλέπει σαν κάτι οὐσιαστικά άνυπαρχτο, σαν ένα «Θεοῦ πάλγιον», σαν ένα οίκτρο άθυρμα στα χέρια τῆς Μοίρας ἢ τῆς-τύχης ἢ στα χέρια τῆς αλόγιστης Δύναμης. 'Αρκεῖ να θυμηθοῦμε τὸ αίσθημα κατωτερότητας, που εἶχε ὁ 'Ελληνισμός, άπέναντι στα πλούτη και στη δύναμη του Μεγάλου Βασιλῆα, αρκεῖ να θυμηθοῦμε τὸν 'Ηρόδοτο, άφελῆ έπαρχιώτη, που πάει στη χώρα των θαυμάτων για να μορφωθῆ, αρκεῖ ακόμα να θυμηθοῦμε τὸ Αισχύλειο Πεπρωμένο που σοῦ πνίγει τήν ανάσα και τὸν βαρὺ και δυσκίνητο άνθρωπο τῆς αρχαϊκής πλαστικῆς, για να καταλάβουμε τί κολοσσιαία αλλαγή μάς δείχνει ἡ νίκη τῆς Δημοκρατίας στην 'Αθήνα. 'Ως τότε ὁ Νόμος τῆς Πολιτείας, ἡ «Δίκη» ἦταν ιερός και άπαρασάλευτος, δοσμένος μια για πάντα από τούς θεούς στους άρεοπαγίτες, νόμιμους και άνεξέλεγκτους φύλακες και τηρητές του. Τώρα ὁ νόμος ανθρωποποιείται, είναι ιερός, αξίζει νάναι αντικείμενο θρησκευτικῆς λατρείας, γιατί συμβολίζει

Ε.Υ.Δ. ΤΗΣ Ε.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

την ανώτατη αρχή και τό συνεκτικό δεσμό της δημοκρατούμενης πολιτείας, αλλά είναι «νόμος», ανθρώπινη σύμβαση, ανθρώπινο κατασκεύασμα σχετικό και μεταβλητό, είναι νόμος που τόν θέτει όχι ό θεός αλλά ύστερα από λέφτερη συζήτηση ό ίδιος ό κυρίαρχος Δήμος.

— «Έδοξεν τώ δήμω», έτσι αρχίζει πάντα κάθε ψήφισμα του Λαού, που μόλις ψηφισθή αποχτάει τό κύρος Νόμου. Αυτό τό γεγονός ότι κάθε άνθρωπος δημιουργεί ό ίδιος σάν άνθρωπος και όχι σάν εδνοούμενος του Θεού, τό Νόμο της ύπαρξής του: αυτό είναι τό μυστικό της Θεϊκής μακαριότητας που αποπνέουν τά αγάλματα του Φειδία και γενικά τά έργα που εκφράζουν την κλασική εποχή. Ό Kelsen λέει κάπου, ότι ή Δημοκρατία είναι τό μόνο πραγματικά ανθρώπινο πολιτικό καθεστώς, γιατί είναι τό μόνο που στη βάση του θέτει την αρχή ότι στην αστάθεια και στην σχετικότητα των ανθρώπινων πραγμάτων τό μόνο αντίδοτο που υπάρχει είναι ή Συνείδηση και ή έλευθερία της: αυτή είναι ακριβώς ή σκέψη που έμψυχώνει τους ανθρώπους της κλασικής περικλεικής Δημοκρατίας. Ως τότε, σ' όλο τόν 6ο αιώνα ό άνθρωπος, που ζούσε μέσα σ' ένα νόμιμα ταραγμένο και άνειρήνευτο κόσμο, ήταν αδύνατο νά βρη μέσα στον έαυτό του μια αξία και δημιουργική μορφή ύπαρξης και γι' αυτό κατέφευγε στο διονυσιακό μεθύσι, γιά νά ξεχνάη τά βάσανα της άτομικής του ύπαρξης ή παραδιδόνταν στην νοσταλγική αύταπάτη της άριστοκρατικής ιδεολογίας, που ό Πίνδαρος είναι ό κυριώτερος φορέας της και που εκφράζει τό ιδανικό μιας εποχής άνεπίστρεπτα χαμένης και αντίθετης προς όλα τά γόνιμα στοιχεία της εξέλισσόμενης πραγματικότητας. Τώρα όμως, ύστερα από τους περσικούς πολέμους, ή νέα αυτόπεποιθηση του ανθρώπου δέν γεννιέται πιά από τη στείρα άριστοκρατική ήρωολατρεία, οι άνθρωποι πιά δέν είναι έφήμερα όντα, που υπάρχουν και δέν υπάρχουν, «σκιάς όνειράτα» που άνάμεσά τους ξεχωρίζει ό ήρωας που μόνος χάρη στη «διόδοτον αίγλαν» έχει άληθινή ύπαρξη και «άρετή». Η νέα πίστη του ανθρώπου στην αξία της ανθρώπινης (και όχι της «διόδοτης», της δοσμένης από τό Θεό) ζωής γεννιέται τώρα μέσα από τό πνεύμα της θριαμβεύουσας Δημοκρατίας και της Έλευθερης Συνείδησης, μέσα από την πίστη των Αθηναίων πολιτών ότι αυτοί «τολμώντες» και «γιγνώσκοντες», με μόνο οδηγό την τόλμη και τη Συνείδησή τους, θα γινόντουσαν οι μόνοι άξιοι οικοδόμοι και στυλοβάτες του πεπρωμένου τους. Η ίδια ή πολιτική τους πείρα από την τριβή τους με την έξουσία τους μάθαινε ότι δέν άρκει ούτε ό τολμηρός έμπειρισμός ενός Θεμιστοκλή, ούτε ή τυφλή πίστη σ' ένα ασάλευτο νόμο γιά νά στερεωθή ή πολιτεία τους, μέσα σ' ένα κόσμο συνεχώς μεταβαλλόμενο, που ό όρίζοντάς του γινόταν από μέρα σε μέρα μεγαλύ-

τερος. Τό μόνο σίγουρο στοιχείο που την αποτελεσματικότητά του τη βλέπαν καθημερινά πάνω στην άσκηση της έξουσίας ήταν ή λέφτερη Συνείδησή τους, τό πάθος-μάθος που έβγαζαν οι ίδιοι και γιά δικό τους λογαριασμό από την καθημερινή τους τριβή με την έξουσία, τη δύναμη δηλ. που μόνη, κατά τό παμπάλαιο αθηναϊκό γνωμικό, «δείχνει» τόν άνθρωπο και του δίνει τό μέτρο του έαυτού του. Από τώρα πιά ό άνθρωπος, «ό ανθρώπινος άνθρωπος», όπως λέει ό Karl Marx, γίνεται τό μέτρο των πραγμάτων.

Σε μια τέτοια Ιστορική στιγμή άκούστηκε τό «άλλ' ούκ ειδώς γε» του Σοφοκλή.

2. Η συνείδηση είναι ή αξία: Μπορεί κανείς νά ποιη τά δέοντα, χωρίς νά είναι συνειδητός; Ποιό μπορεί νάναι τό κριτήριο γιά την όρθότητα ενός «δέοντος»; Ποιές μπορεί νάναι οι μέθοδοι γιά τόν καθορισμό των δεόντων; «ό ίδιος ό άνθρωπος τά θέτει (όπως θέτει τους νόμους της Πολιτείας), όποτε είναι ανθρώπινα δημιουργήματα, σχετικά, μεταβλητά, έξαρτώμενα από τη συνείδησή του, ή μας επιβάλλονται απ' έξω, από την παράδοση, από τό όμαδικό πνεύμα, από τη θρησκευτική άποκάλυψη, από μια «θεία μοίρα»; Ποιά είναι ή σταθερή βάση, που πάνω της πρέπει νά θεμελιώνεται ή ανθρώπινη ύπαρξη και ή ανθρώπινη δημιουργία σάν ανώτατη μορφή ύπαρξης; Είναι ή καθ' έαυτήν άδιαίρετη, ένιαία με τόν κόσμο, κυριαρχουμένη από τό πεπρωμένο υπόστασή της, όπως π. χ. μας την άποκαλύπτει «ώσπερ μεθύων» ό Αίσχύλος ή είναι ή ανθρώπινη συνείδηση, ή άποκομμένη, διαφοροποιημένη από τόν κόσμο συνειδητή ύπαρξη, ή αυτόνομη, όπως θάλεγε ό Σωκράτης, ύπαρξη του ανθρώπου σάν ήθικου προβλήματος; Γιατί ή Συνείδηση δέν είναι ένα άπλό τεχνικό procedé με τό όποιο πλησιάζουμε τόν ίδιο κόσμο, που στην προσυνειδησιακή ζωή μας τόν πλησιάζουμε με τό όνειρο, τη φαντασία ή την έκσταση. Η Συνείδηση έχει τό δικό της αντικείμενο, ό κόσμος της έχει τό δικό του νόμο και είναι ούσιωδώς διάφορος από τόν κόσμο του όνείρου ή της έκστασης. Αν π. χ. ό όρισμός της έκστασης είναι ότι στην όρμή της παρασύρει τό άτομο, τό βγάζει από τόν έαυτό του και φέρνοντάς το σε μια άπόλυτη λήθη του έαυτού του και της ύποκειμενικότητάς του τό βυθίζει σε μια όλοκληρωτική ένότητα με τόν κόσμο, αντίθετα ή πρωταρχική demarche της συνείδησης είναι ή μετάθεση όλων των προβλημάτων και όλων των αξιών μέσα στον άνθρωπο, δηλ. μέσα στον έαυτό της. Γιατί ή συνείδηση είναι τό κατ' έξοχήν ανθρώπινο στοιχείο, ένα στοιχείο που άποκλειστικά ανήκει στον άνθρωπο και τόν διαφοροποιεί από τόν Κόσμο, τό μόνο καθαρά ανθρώπινο μέσο, με τό όποιο μπορεί ό άνθρωπος νά θέση και νά δικαιώσει την ύπαρξή του. Αυτά τά αποφά-

οιστικά προβλήματα κρύβονταν «δυνάμει» πίσω ἀπὸ τὸν ἀφορισμὸ τοῦ Σοφοκλῆ καὶ περίμεναν τὴν ἱστορική τους ὥριμανση, γιὰ ν' ἀναπνεύσουν καὶ νὰ ἀπλωθοῦν πάνω σ' ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ καὶ νὰ μεταμορφωθοῦν ἀπὸ ἀπλὴ ἀντίρρηση σὲ πρῶτο καὶ κύριο πρόβλημα, ποῦ ἡ ἀντιμετώπισή του θὰ εἶναι τὸ «ἐν οὐ ἔστι χρεία».

Φυσικά οὔτε ὁ ἴδιος ὁ Σοφοκλῆς—σάν τυπικός ἐκπρόσωπος τῆς περικλειϊκῆς γενεᾶς—ἦταν δυνατὸ νὰ φανταστῆ τις προοπτικές, ποῦ γεννοῦσε αὐτὴ ἡ ἀπαίτηση τῆς συνειδητότητας ποῦ γι' αὐτὸν δὲν ἦταν τίποτα περισσότερο ἀπὸ μιὰ ἀπλὴ συμπλήρωση καὶ ὁλοκλήρωση τοῦ δραματισμοῦ τοῦ Αἰσχύλου. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ὁ Σοφοκλῆς δὲν ἔκανε παρὰ νὰ μᾶς δῶση τὸ τέλεο μέτρο τῆς κλασσικῆς προσωπικότητας, τὸ ἴδιο θαυμαστὸ αἶσθημα ἁρμονικῆς ἐνότητας καὶ σωφροσύνης, ποῦ μᾶς δίνει τὸ ἔργο τοῦ Φειδία ἢ ὁ «Ἐπιτάφιος». Γιατί αὐτὸ ποῦ κύρια συνιστᾷ τὸν κλασσικὸ τύπο ἀνθρώπου εἶναι ἀκριβῶς τὸ ὅτι ὅλες αἱ δυνάμεις ποῦ περικλείει εἶναι ὅλες ἁρμονικὰ ἀνεπτυγμένες, τείνουν πρὸς τὴν αὐτὴ κατεύθυνση καὶ δεσπόζονται ἀπὸ τὴ νόμιμη παρουσία μιᾶς ἀδιάκοπα ἀνανεωνομένης ἐνότητας. Ἡ ἐνότητα, ὁ Νόμος, «ὁ κόσμος ἐν ταῖς ψυχαῖς καὶ ἐν τοῖς σώμασιν», αὐτὸ εἶναι τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ τοῦ κλασσικοῦ ἀνθρώπου. Ἡ Συνείδηση δὲν εἶναι ὁ Νόμος τῆς ὑπαρξῆς, μὰ ἀπλῶς μιὰ ὀργανικὴ τῆς λειτουργία, δὲν εἶναι ἡ ἀρχικὴ Δύναμη ποῦ ὀργανώνει καὶ μορφοποιεῖ τὸ σκοτεινὸ ζωϊκὸ ρεῦμα, τὸ ὑποτάζει καὶ τὸ καναλιζάρει σύμφωνα μὲ τὰ κριτήρια, ποῦ αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ Συνείδηση τὰ ὑπαγορεύει, ἀλλὰ ἀπλῶς εἶναι ἕνα δευτερογενὲς φαινόμενο, σεβαστὸ ὅπως καὶ τᾶλλα, ἐκδήλωση μιᾶς Δύναμης ποῦ τὸ ξεπερνᾷ «πρεσβεῖα τε καὶ δυνάμει» καὶ ποῦ οἱ Ἕλληνες τὴν καθόριζαν μὲ τὸν αἰνιγματικὸ ὄρο «δαίμων» ἢ «ἦθος». Ἀργότερα, στὴν ἐποχὴ τῆς παρακμῆς, ὁ Πλάτων καὶ οἱ σύγχρονοί του ξεχώριζαν ψυχὴ καὶ σῶμα, συνείδηση καὶ ἔνστικτα, συνείδηση καὶ ἦθος καὶ προσπαθοῦσαν νὰ καθορίσουν τὴν ἀξία τους. Κανένα τέτοιο πρόβλημα δὲν γεννιέται στὴν κλασσικὴ ἐποχὴ, κανένας χωρισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ νοηθῆ, καμιά μερικὴ λειτουργία δὲν μπορεῖ ν' ἀξιῶση κυριαρχικὰ δικαιώματα πάνω στις ἄλλες: ὅλες συνυπάρχουν ἁρμονικὰ καὶ πειθαρχοῦν σὲ κείνη τὴ βαθύτερη ἐνότητα ποῦ οἱ Ἕλληνες ἀποκαλοῦσαν Δαίμονα ἢ ἦθος.

3. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ ὄρος «δαίμων» εἶναι ἡ ἔκφραση τοῦ καθαροῦ Νόμου, τῆς ἀρχικῆς ἀδιαφοροποίητης Ἐνότητας τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς. Ἡ Ἐνότητα αὐτὴ διαφοροποιουμένη μέσα στις λειτουργίες τῆς βούλησης, τῆς Συνείδησης, τῶν ἐνστίκτων κτλ. ἐξακολουθεῖ νὰ δεσπόζη κυριαρχικὰ, ἀδιάκοπα πλουτιζόμενη καὶ ἀνανεωνόμενη πάνω ἀπὸ τις διαφοροποιημένες λειτουργίες. Τὸν ὄρο «δαίμων» θὰ μπορούσαμε ἐπίσης

σὲ πλατωνικὴ διάλεκτο νὰ τὸν ὀρίσουμε σάν τὴν ἰδέα τῆς ὑπερβατικῆς (πρὶν ἀπὸ κάθε ἔμπειρία) Ἐνότητας τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν εἶναι δὲ τυχαῖο ὅτι ὅλο τὸ ἔργο τοῦ Πλάτωνα εἶναι γεμάτο ἀπὸ μιὰ προσπάθεια ν' ἀναγεννηθῆ ἡ κλασσικὴ (στὸ τέλος μάλιστα, ἡ προκλασσικὴ) ἰδέα τοῦ «δαίμονος» καὶ νὰ τοποθετηθῆ πάνω στὰ σωκρατικὰ δεδομένα. Καὶ ἐδῶ ὁ Πλάτων αἰσθανόταν ὑποχρεωμένο τὸν ἑαυτὸ του νὰ πάρῃ θέση καὶ νὰ δῶσῃ λόγον—«λόγον διδόναι»—ἀπέναντι σ' αὐτὴ τὴ βασικὴ ἰδέα, μὲ τὴν ὁποία ὁ κλασσικὸς πολιτισμὸς ἐξέφρασε τὸ πεπρωμένο του. Πραγματικά, ἡ «δαιμονολογία», ποῦ βρίσκουμε στὸ ἔργο ὄλων τῶν ἐξαιρετικῶν Ἑλληνικῶν πνευμάτων ἀπὸ τὸν Ἡσίοδο καὶ τὸν Αἰσχύλο ὡς τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς Στωϊκοὺς, δὲν ἦταν ποτὲ στεῖρος θεολογίζων βερμπαλισμὸς (ὅπως συμβαίνει ἀργότερα μὲ τοὺς νεοπλατωνικοὺς),¹ ἀλλὰ ἔδειχνε πάντα τις διάφορες φάσεις, ἀπὸ τις ὁποῖες πέρασε ὁ Ἑλληνισμὸς, στὴν προσπάθειά του νὰ βρῆ τὸ νόημα τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἄν ἐξετάσουμε ὅλη τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῆς ἰδέας τοῦ «δαίμονα» ἀπὸ τὸν Αἰσχύλο ὡς τοὺς Στωϊκοὺς, πραγματικά θὰ δοῦμε μπροστὰ μας μιὰ ἀπὸ τις πιὸ θεμελιώδεις καὶ σημαντικὲς πλευρὲς τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Στὸν Αἰσχύλο «δαίμων» σημαίνει πεπρωμένο, στὸ Σωκράτη σημαίνει «φωνὴ τῆς Συνείδησης», ὅλος δὲ ὁ ἀτομικιστικὸς χαρακτήρας τῆς ἐποχῆς τῆς Στοᾶς γίνεται ἐκδηλὸς μὲς στὴ στωϊκὴ ἀντίληψη τοῦ «δαίμονα» σάν καθαροῦ ἐγῶ. Τίποτα δὲ δὲν ὑπάρχει πιὸ χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴν προσπάθεια τοῦ Πλάτωνα νὰ ἀναζωογονήσῃ τὸ βαθύ μεταφυσικὸ αἶσθημα τοῦ Αἰσχύλου καὶ νὰ τὸ συνδυάσῃ μὲ τὸ σωκρατικὸ οὐμανισμὸ ἀπὸ τὸ Μῦθο τῆς «Πολιτείας» (614-621), ποῦ πολλὲς φορὲς θὰ μοῦ δοθῆ ἡ εὐκαιρία νὰ τὸν ἀναφέρω, γιατί ἐκφράζει τυπικὰ τὴν πλατωνικὴ θέση ἀπέναντι σ' ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀγωνιώδη προβλήματα τῆς ἐποχῆς τῆς παρακμῆς. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὸ Μῦθο αὐτὸ ὁ συνδυασμὸς τῆς καθαρὰ οὐμανιστικῆς ἰδέας τῆς προσωπικῆς εὐθύνης μὲ τὴν καθαρὰ ὑπερβατικὴ ἰδέα τοῦ πεπρωμένου γίνεται ὡς ἐξῆς: Ὁ καθένας μας προτοῦ «κατέβῃ» στὴ Γῆιν, ἱστορικὴ ζωὴ ὑπεύθυνα καὶ συνειδητὰ διαλέγει τὸ δαίμονά του καὶ μαζί μ' αὐτὸν καὶ τὸ πεπρωμένο του. «Οὐχ ὕμεις δαίμων λήζεται, ἀλλ' ὅμεις δαίμονα αἰρήσεσθε... αἰτία ἐλομένων. Θεὸς ἀναίτιος.» Σὲ ἄλλο κεφάλαιο θὰ ἀναλύσουμε τὴ βασικὴ ἀντίφαση, ποῦ βρίσκεται μέσα στὸ Μῦθο αὐτό, ποῦ συμπυκνώνει καὶ συνοψίζει ὅλη τὴν προσπάθεια τῆς «Πολιτείας». Πρὸς τὸ παρὸν περιοριζόμεσθε νὰ ἀποσαφηνίσουμε τὴ γενικὰ κλασσικὰ Ἑλληνικὴ, καὶ ὄχι τὴν εἰδικὰ πλατωνικὴ ἀποψη γιὰ τὸ νόημα τοῦ δαίμονα.

1. Ὁ Νεοπλατωνισμὸς σάν Σχολὴ καὶ σάν ρεύμα—ὄχι φυσικά ὁ Πλωτῖνος.

Στὸ Συμπόσιο, νομίζω, δίνεται μὲ θαυμαστό τρόπο, ἢ κλασσικὴ οὐμανιστικὴ ἀποψη γιὰ τὸ δαίμονα. Ἐκεῖ ἡ ἔννοια τοῦ δαιμονικοῦ ταυτίζεται μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «μεταξὺ». Ἐνῶ κατ' ἀρχὴν ὑπάρχει χάσμα ἀγεφύρωτο ἀνάμεσα στὸ Θεὸ καὶ τὸν ἄνθρωπο, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ «Θεὸς ἄνθρωπος οὐ μίγνυται», ὁ Δαίμων δίνει στὸν ἄνθρωπο τὴ δυνατότητα νὰ φρονῇ «ἀθάνατα καὶ θεῖα» (Τίμ. 90α). Μὲ τὴ μεσολάβηση τέτοιων δαιμόνων ὁ Δημιουργὸς τοῦ Τιμαίου (42ε), καὶ ὄχι μὲ τὰ ἴδια του τὰ χέρια, φτιάχνει τὸν ἄνθρωπο. Γι' αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τέλειος, ἀλλ' ἐπιθυμεῖ τὴν τελειότητα· γι' αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνο θνητό, πεπερασμένο ἄτομο, χαμένο μέσα στὴ σχετικότητά του, προορισμένο νὰ ἀρκεσθῆ σὲ μιὰ ἀπλὴ ὑπαρξὴ καὶ ὕστερα νὰ οβύσῃ μὲς τὴν ἀνυπαρξία. Εἶναι κάτι ἀπέραντα περισσότερο. Ἐνα δὲν ἀνοιχτὸ στὸν κόσμον, ἕνα ἀπέραντο πεδίο σχέσεων μὲ τὸν Κόσμον. Αὐτὴ ἡ περιοχὴ ἢ «μεταξὺ», ἢ ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν Κόσμον εἶναι ἡ περιοχὴ τοῦ Δαίμονα. Γι' αὐτὸ ὁ Δαίμων οὔτε Θεὸς εἶναι οὔτε ἄνθρωπος, ἀλλὰ μεσάζων, δύναμη ποὺ ξεπερνᾷ τὸ στενὸ ἀνθρώπινο ἄτομο καὶ γεφυρώνει τὸ βάραθρο ποὺ τὸ χωρίζει ἀπὸ τὸν Κόσμον, ἔτσι ποὺ ὁ Κόσμος νὰ ξαναβρίσκῃ τὴν πρωταρχικὴ του ἐνότητα· «ὥστε τὸ πᾶν εἰς ἓν ξυνδεδέσθαι» (Συμπ. 202α). Τὴν οὐσίαν αὐτῆς τῆς διαδικασίας ἀποτελεῖ ἡ ἀνθρώπινη δημιουργικότητα, ἢ ποίηση μὲ τὴν κυριολεκτικὴ τῆς ¹⁾ σημασία, ὁ ἐνδιάμεσος κόσμος ποὺ φτιάχνει ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν τεχνικὴ, τοὺς θεσμούς, τὴν πνευματικὴ του δημιουργία καὶ μὲ μιὰ λέξη, μὲ τὸν πολιτισμὸ του. Ὁ πολιτισμὸς δηλ. ἢ δημιουργία εἶναι μετάβαση (μεταξὺ) ἀπὸ τὸ μὴ δὲν στὸ δὲν, μετάβαση ποὺ εἶναι «Γέννησις», «τόκος», αἰώνια ἀναγέννηση, παρουσία τοῦ ἀπόλυτου μὲς στὸ σχετικὸ ²⁾. Ἡ δαιμονικὴ δύναμη ἐκφράζει ὅλη τὴν ἀνθρώπινη δημιουργικότητα: τίς τέχνες, τὰ ἐπαγγέλματα, τὴν πολιτικὴ, τὸ ἦθος, τὸν ἥρωϊσμό, μὲ λίγα λόγια ὅλη τὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ δαίμων λοιπὸν δὲν εἶναι παρὰ ὁ πρωταρχικὸς Νόμος τοῦ ἀνθρώπου, ὁ πρωταρχικὸς ὄρισμός τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ἐνότητά του, ποὺ ἀδιαφοροποιήτῃ στὴ μεταφυσικὴ πηγὴ τῆς, διαφοροποιεῖται μέσα στὴν ἱστορικὴ του ζωὴ καὶ ἀπλώνεται πρὸς ὅλες τίς κατευθύνσεις τόσο σὰν πράξη (δηλ. σὰν ἔνωση γιὰ δημιουργία: ξυνεῖναι) ὅσο καὶ σὰν συνείδηση (θεᾶσθαι), προσπαθώντας νὰ ἀποκατασταθῆ σὲ μιὰ καινούργια διαφοροποιημένη ἐνότητα. Εἶναι ἡ καθαρὴ ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἢ συμπυκνωμένη δύναμη συνεχῶς δημιουργικότητας καὶ πλαστικότητας, πηγὴ τῆς ζωῆς ὄχι μόνο τοῦ ἀπομονωμένου ἀτόμου, ἀλλὰ τοῦ ἀνθρώπου

γενικά, τῆς ἀνθρωπότητας καὶ τῆς συνεχῶς τῆς αὐτο-αναπαραγωγῆς, δηλ. τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ. Γιατὶ αὐτὸ εἶναι τὸ βαθύτερο νόημα τοῦ λόγου τῆς Διοτίμας: ὅτι τὸ ἀνθρώπινο ἄτομο δὲν ὑπάρχει καθ' ἑαυτὸ, ἀλλὰ μόνο σὰν συνάρτηση ὅλης τῆς δημιουργικῆς προσπάθειας τῆς κοινωνίας, ποὺ ἐκφράζεται μὲς τὸν πολιτισμὸ τῆς. Αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη ζωὴ του καὶ ἡ μόνη ἀθανασία του. Ἐδῶ ἀκριβῶς βρισκόμαστε μπρὸς σὲ μιὰ ἀποκαλυπτικὴ πλευρὰ τῆς κλασσικῆς ἀντίληψης τῆς ζωῆς: Τὸ ἄτομο δὲν ἔχει ἀξία παρὰ μόνο στὸ μέτρο ποὺ συμμετέχει στὴ δημιουργικὴ προσπάθεια τῆς ὁλότητας. Ἡ κοινωνία δὲν ἔχει ἀξία παρὰ μόνο στὸ μέτρο ποὺ μεταμορφώνεται σὲ φορέα πολιτισμοῦ! Ἀλήθεια, δὲν νομίζουμε ὅτι ἀκοῦμε τὸν περήφανο χτύπο τῆς καρδιᾶς τοῦ Ἀθηναίου μπρὸς στὴν «Πόλη» του, ποὺ ἀπὸ μιὰ ἀπλὴ «πόλις», ἀπὸ ἕνα ἀπλὸ ἄθροισμα ἀτόμων «ἔγινε ἢ παιδεύσις τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης»: Στὸν «Τίμαιο», σὲ μιὰ θαυμαστὴ εἰκόνα, ὁ Πλάτων λέει ὅτι ὁ Θεὸς μὴ μπορώντας «νὰ κἀνῃ αἰώνιο τὸν κόσμον τοῦδωσε τὸ χρόνον κινητὴ εἰκόνα τῆς αἰωνιότητος» ¹⁾. Κάτι ἀνάλογο ἐκφράζει καὶ ἡ Φιλοσοφία τοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ μᾶς δίνει τὸ «Συμπόσιο». Ὁ Θεὸς μὴ μπορώντας νὰ κἀνῃ τὸν ἄνθρωπο ἀθάνατο τοῦ ἔδωσε τὴν ἱστορία του «κινητὴ εἰκόνα τῆς Ἀθανασίας».

4. Στὸν Αἰσχύλο—ὅπου ἡ ἰδέα τοῦ «Δαίμονος» ἔχει μιὰ κεντρικὴ καὶ θεμελιώδη θέση, «δαίμων» σημαίνει πεπρωμένο, εἶναι ἢ ἐξατομικευμένη δράση ὅλων τῶν γενικῶν καὶ ἀπρόσωπων νόμων τοῦ Κόσμου. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ ζῆ κάτω ἀπὸ τὴν πανίσχυρη πνοὴ τοῦ Δαίμονα δὲν ἔχει καμμιά δική του ἀτομικότητα, δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀτομικὴ μάσκα πίσω ἀπὸ τὴν ὁποία κινεῖται, χωρὶς νὰ τὸν ρωτᾷ, ὅλο τὸ βάθος τοῦ κόσμου. Στὸ Σοφοκλῆ ὅμως, ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος ξεχωρίζει πῶς ἰσχυρὰ ἀπὸ τὸ φόντο τῶν κοσμικῶν δυνάμεων καὶ βρίσκει μέσα στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του τὴ Μοῖρα του, τὸ Νόμο τῶν πράξεων του καὶ τὴ δικαίωσή τους. Ἀργότερα, ὅταν θὰ μιλήσουμε γιὰ τὴν τραγωδία, θὰ δείξουμε καὶ τὸν ἀποφασιστικὸ ρόλο, ποὺ ἔπαιξε αὐτὴ ἢ ἀπόλυτα καταφατικὴ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία τοῦ πολιτισμοῦ στὴ διαδικασία τῆς διαμόρφωσης τοῦ διθυραμβικοῦ χοροῦ σὲ τραγωδία. Μὲ τὴν ἴδια μέθοδο ἐπίσης θὰ ἀντικρύσουμε καὶ τὴν πολιτικὴ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων, δηλ. τὴν πρὸ ἄμηση ἔκφραση στὴ στάση τους ἀπέναντι στὴ ζωὴ.

Μόνο ἔτσι ἂν συλλάβουμε τὴν κλασσικὴ ἰδέα τοῦ Δαίμονα ἢ τοῦ ἦθους σὰν τὴν ἰδέα τῆς καθαρᾶς ἐνεργητικότητας, σὰν τὸ *Urphänomen*, ὅπως θάλεγε ὁ Gathe, τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, σὰν τὸ πρωταρχικὸ Νόμο ποὺ δίνει νόημα κι' ἐνότητα στὶς διαφοροποιημένες ἀνθρώπινες λειτουργίες, μόνο ἔτσι

1. Ὁ Νεοπλατωνισμὸς σὰν Σχολὴ καὶ σὰν ρεύμα—ὄχι φυσικὰ ὁ Πλωτίνος.

2. Ἀειγενές, Συμπ. 205ε, «νέος ἀεὶ γινόμενος», 207α.

1. Τιμαίος. Εἰκὼν . . . κινητὸν . . . αἰῶνος 37δ.

θά μπορούσαμε να συλλάβουμε και το βάθος του ρήγματος και τις προοπτικές που γεννούνε ή απλή αντίρρηση, «άλλ' ούκ ειδώς». Ήδη ο Σοφοκλής διέκρινε μιά κάποια αδυναμία στο ότι ο Δαίμων απέκαλυπτετο μόνο μέσα στο διονυσιακό μεθύσι του Αισχύλου, χωρίς να ζητάη πρώτα την άδεια της συνειδήσής του. Ήδη τό ότι ο Σοφοκλής δέν μπορούσε να ικανοποιηθῆ από μόνο τό γεγονός ότι ο Αισχύλος «έποιοι τά δέοντα» μάς φαίνεται σαν τό σημάδι τών νέων καιρών. Μάς δείχνει τις βαθιές μεταμορφώσεις που γίνονται κάτω από την εὐλάβεια και τό ύψηλό ἦθος της εποχής του Σοφοκλή και του Φειδία. Ἡ διονυσιακή έκσταση φανέρωνε στον Αισχύλο ἕνα ἄνθρωπο χαμένο, ἀλύτρωτο, βυθισμένο στην ἀπρόσωπη ἀνάγκη του πεπρωμένου. Αυτό ήταν κάτι ἀπαράδεκτο γιά τό Σοφοκλή τόν «ειδότα». Γιατί ἡ Συνειδήσή του του φανέρωνε ἕνα ἄνθρωπο τραγικό ἀλλά δοσμένο, ἕναν ἄνθρωπο που βρίσκει τή σωτηρία του στη λήφτερη συνείδηση—τήν παραδοχή της Μοίρας του. Σκεφτήτε τόν Ἄγαμέμνονα του Αισχύλου, τέλεια ἀσυνείδητο, ἀπόλυτα ἀνεύθυνο νά δρασκελίζει τή μοιραία πόρτα, που πέρα ἀπ' αὐτήν τόν περιμένει ἡ Ἄτη και ὁ θάνατος, και σκεφτήτε τόν Ἐτεοκλή τόν μόνο συνειδητό και δίκαιο ἥρωα του Αισχύλου: Ὁ εὐγενής, ἀγνός και σταθερός χαρακτήρας στην ἀποφασιστική στιγμή ἐξαφανίζεται, παραδίδεται στο πεπρωμένο: Ἡ συνειδήσή του ἐξαφανίζεται και δέν μένει παρά ἡ «ὀλέθρια» Βούληση του θεοῦ, που τόν σπρώχνει νά πάη νά πολεμήση ἐναντίον του ἀδελφοῦ του και νά τιμωρηθῆ γιά τά «ἐκ προτέρων ἀπλακήματα», τά σφάλματα που κληρονόμησε ἀπό τούς προγόνους του. Τό ἀντίθετο συμβαίνει στο Σοφοκλή. Κέντρο της τραγωδίας δέν εἶναι πιά ἡ παρά τή θέληση του ἀνθρώπου ἐπιβολή του πεπρωμένου, ἀλλά εἶναι ἡ λήφτερη ἀποδοχή του πεπρωμένου ἀπό τή συνείδηση του ἀνθρώπου. Ἐτσι δέν εἶναι τό ἀπρόσωπο πεπρωμένο της οἰκογενείας του Οἰδίποδα, που ἀναγκάζει τήν Ἀντιγόνη νά παραβῆ τή διαταγή του Κρέοντα, ἀλλά ὁ «χαρακτήρας» της, τό «ἦθος» της, ἡ λήφτερη ἀπόφαση της συνειδήσής της. Ἐτσι τό πεπρωμένο ἀδρανεῖ στην μικρόψυχη Χρυσόθεμη ἢ τήν Ἰσμήνη, γι' αὐτό ἄλλωστε βάζει ὁ Σοφοκλής τήν ἀντίθεση τών δύο χαρακτήρων γιά νά τονίση τή σημασία της λήφτερης θέλησης της Ἡλέκτρας και της Ἀντιγόνης.

Βέβαια, ἡ ἰδέα της αὐτονομίας και της κυριαρχίας της Συνειδήσης πάνω στην ὑπαρξή, ἦταν κάτι που ξεπερνοῦσε τόν κύκλον δυνατοτήτων της Γενεᾶς του Σοφοκλή. Αυτό που χαρακτηρίζει τόν Κλασσικό ἄνθρωπο εἶναι ἡ Ἐνότητα τών ἀντιθέτων, ὥπως θᾶλεγε ὁ Ἡράκλειτος, εἶναι ἡ ἄρμο-

νική συνύπαρξη του Οὐμανισμοῦ και του θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, της ἐλευθερίας και του Νόμου, της Συνειδήσης και του Κόσμου. Ἡ ἀποσύνθεση της Κλασσικής Ἐνότητας ἦταν μιά πραγματικότητα, που ἱστορικά ἀνήκε στους ἐρχομένους. Πνεύματα, ὥπως ὁ Θουκυδίδης, αὐτός ὁ «ἡρέμα ἄθεος», ὥπως τόν χαρακτήρισε ὁ βιογράφος του Μαρκελλίνος, ὁ Εὐριπίδης, αὐτός που «σκότωσε» τό Χορό, οἱ Σοφιστές και ὁ Σωκράτης που ἔκαναν τόν ἄνθρωπο «μέτρο τών πραγμάτων». Αὐτοί ἦταν που ἀνέλαβαν νά ὀλοκληρώσουν τήν μοιραία, ἀρχικά ἀσημαντη, διάσπαση. Ἄν ἡ δεσποζόμενη ἀπό τό πεπρωμένο θρησκευτικότητα του Αισχύλου μάς δείχνει τά ἀκραία ὄρια, πέρα ἀπό τά ὁποῖα ὁ κλασσικός Ἑλληνισμός ἔβλεπε μέ δέος ἕνα κόσμον πυρετώδη νά παραπαίη ἀνάμεσα στη Θεοκρατία και τή διονυσιακή, ἀναρχία, ὁ Σωκρατισμός, δηλ. ἡ ἐποχή του συνειδητοῦ ἀνθρώπου, μάς δείχνει τόν ἄλλο πόλο του οὐμανιστικοῦ πολιτισμοῦ, τά τελευταία του βήματα προτοῦ βυθισθῆ στην ἀγωνία της παρακμῆς. Ἡ ἀπογύμνωση της ἱστορίας ἀπό τό μῦθο που μέ μιά καταπληκτική τόλμη πραγματοποιεῖ ὁ Θουκυδίδης, ἡ σοφιστική διάκριση ἀνάμεσα στη Φύση και τό Νόμο¹ και ἡ πλήρης δημοκρατικοποίηση της πολιτικής ζωῆς μέ τήν ἐπικράτηση τών καθημερινά μεταβαλλομένων «ψηφισμάτων» του Δήμου—δύο γεγονότα που ἀφαίρεσαν κάθε ἔχνος θρησκευτικοῦ χαρακτήρα ἀπό τήν ἰδέα του Κράτους και του Νόμου—ἡ μεταμόρφωση του λαϊκοῦ πνεύματος κάτω ἀπό τήν ἀτομιστική ἐπιρροή του Δημοκρατικοῦ Διαφωτισμοῦ, τό ὄλοένα ἀυξανόμενο χάσμα ἀνάμεσα στο λαϊκό και τό συνειδητό πολιτισμό και ἡ ἐξαφάνιση της δημοτικής παράδοσης, ἡ θριαμβεύουσα ἀνθρώπινη αὐτοπεποίθηση, που βρίσκεται στον ἐπιτάφιο και που θ' ἀντηχοῦσε σαν μιά τραγική «ὑβρις» σ' ἄφτια τών εὐλαβῶν Μαραθωνομάχων, ἡ ἀδιαφορία του Σωκράτη και τών Σοφιστῶν γιά τά κοσμολογικά προβλήματα, ἡ ἀντίθεση της Συνειδήσης πρὸς τά ἔνστικτα που μέ τόση δραματικότητα εἰκονίζει ὁ Πλάτων στην ἀντίθεση Σωκράτη—Ἀλκιβιάδης και στο τέλος ἡ σωκρατική ἀποχή ἀπό τήν πολιτική, τό «ἰδιωτεύειν και μὴ δημοσιεύειν:» αὐτές εἶναι οἱ πιδ τυπικές ἐκδηλώσεις μέ τις ὁποῖες ὁ οὐμανιστικός πολιτισμός ἔδωσε τό ἔσχατο που μπορούσε νά δώση.

(Ἄκολουθεῖ)

ΚΩΣΤΑΣ ΣΤΡ. ΠΑΠΑ·Ι·ΩΑΝΝΟΥ

1. Διάκριση ἀκατανόητη γιά τόν κλασσικό ἄνθρωπο, γιά τόν ὁποῖο «ἡ πόλις φύσει ἐστίν», γιά τόν ὁποῖο ἡ κοσμική πραγματικότητα (φύσις) και ἡ κοινωνική συμβατικότητα (Νόμος) εἶναι ἀδιάσπαστα ἐνωμένες ἀπό τό θεϊκό Νόμο του Κόσμου: τή Δίκη. «Τρέφονται γάρ πάντες οἱ ἀνθρώπειοι νόμοι ὀπό ἑνός, του θεῖου», Ἡρακλ. Ψγ.